

A HALLGATÁSÁRÓL...

Herceg János

A hallgatásáról szeretnék egyet-mást elmondani. Arról, milyen nagyokat tudott hallgatni olyankor is, amikor mindenki azt várta, hogy megszólaljon és eloszlassa a ködöt, a tájékozatlansággal együtt járó nagy hangot, hogy legyen vége már a deklaratív kioktatásnak, amelyben az írónak itt oly sokáig része volt. Mert ő okosan, ügyesen tudott rendet teremteni a fogalomzavarban, és voltak emberek, helyzetek, körök, ahol az ő szava a tekintély súlyával esett latba, el kellett fogadni, amit mondott, nemcsak azért, mert igaza volt, hanem mert ő mondta. De amíg megszólalt, idegtépő órák múltak el sokszor.

Pedig meggyőződéseim és tapasztalatból is tudom, hogy a szűkszavúság nem is annyira tartozott a természetéhez. Megtanították hallgatni. Mert emlékszem vidám éjszakákra, amikor kikereste magának a megfelelő hallgatót, gyakran a legszürkébb embert a társaságban, s annak aztán hajnalig beszélt. Jobb kezének mutatóujját olykor-olykor mereven a levegőbe bökte, mély hangján göcögve felnevetett, s csak elvétve emelte ránk, nagyokat bólogatva, a tekintetét vagy a poharát, aztán megint elmerült a vég nélküli monológban. Hogy ilyenkor mi mindenről beszélt annyit, én nem tudom.

Egyszer Belgrádban voltunk négyen-öten, az írószövetség kongresszusán; napokig lézengtünk egymástól soha el nem válva, „mint a négerék”, ahogy szkipetár kollégánk mondta, aki csatlakozott hozzánk. Hazafelé indultunk volna már, de a vonatunk csak késő este ment, addig a városban sétáltunk.

Valamelyik kávéházból kiszűrődő zeneszó ütötte meg a fülünket. Egyszerre elfelejtettük az utazást. M. kivette szájából a pipát, és olyan hangot hallatott örömeiben, mint amikor az öreg tűzoltó ló felnyerít a trombitaszóra. S. kicsit indignálódott, de Gyurka már ment is be méltóságteljesen a kávéházba, leült egy asztalhoz, és lassú fejlődéssel körülhordta tekintetét a pincér után. Hát mit mondjak, jól eltöltöttük az időt. Gyurka szeme kifényesedett, kis tokát nyomott az álla alá, s keskeny száját szorosán összezárva, sokatmondóan bólogatott. De egy idő múlva maga mellé intett valakit, és vég nélkül beszélt neki.

Mikor először vittem el Konjoviához, azt hiszem, negyvenkettő öszen, Pestről jött pár napra, egy bokáig érő sárga raglánban, s iz-

gatottan készült erre a találkozásra. Egyre sürgetett, mikor megyünk már, hiszen pár száz képet nem lehet megnézni néhány óra alatt. „Hát mind meg akarod nézni?“, kérdeztem és a festőre gondoltam: megint hiába hordhatja ki a képeket. Mert őt akkor fedezte fel a budapesti sajtó, minduntalan beállított hozzá valaki, csak éppen képet nem akart senki venni.

„Na végre hozok egy vevőt!“, kiáltottam rá az ajtóból. Konjović meg csak végignézett a hosszú, sárga raglánon, amely kilométeres körzetben árasztotta magából a Teleki tér szegényszagát, és azt mondta nevetve, hogy a látogató meg ne értse: „So schauen sie aus!“ De Gyurka megértette, ő is nevetett, és ezzel egyszeribe vége lett a megilletődöttségének.

Milán elkezdte rakoogatni elénk a képeit, közben beszélgettünk, tréfálkoztunk, figurális képnél a modell hangját és a mozdulatait utánoztam, de Gyurka csak nagy ritkán honorálta egy-egy torz mollyal az igyekezetemet, egészen elmerült Konjović művészetében, szótlánul ült, csak bólogatott, és néha a fejét csóválta, de az is az elismerés jele volt és a csodálkozása. Végül a festő elvesztette a türelmét, és a létra legfelső fokáról leszólt Gyurkához, mert akkor már megengedhette magának ezt a hangot: „Mondja, maga néma? Érdekes, pedig az előbb mintha még mondott volna valamit“.

„Torkára forrt a szó!“, segitettem ki barátomat a zavarából, s egyben a festőt is leszereltem. „Nem tud magához térni, szegény!“ És valóban így volt valahogy. Mert amikor beszélni kezdett, újra maga elé tett minden képet, akkor egyszerűen nem akarta abbahagyni a méltatást, a magyarázást, amibe itt-ott olyan észrevételek is helyet kaptak, melyekből érezni kellett, hogy a látogató átszűrte magán Konjović egész művészetét. Ezért nem lehetett bántó, ha ilyeneket is mondott: „Az a fehér felhő egy kicsit kiesik.“

Attól kezdve zombori látogatásait meg kellett osztanom Milánnal. Néha hetekre letanyázott, megkapta a múzeum kapukulcsát, ami a barátság legnagyobb jele volt, s fenn az erkélyes, emeleti kisszobában, az inbarziás szekreterben várta a kávé és a pálinkásüveg, aljában az ágynemű, úgyhogy Gyurka igazán otthon érezhette magát. Volt úgy, hogy egy-egy lelkesebb diákja eljött ide utána, mert vizsgára készült, s valami sürgős dolgot meg akart kérdezni a „tanár úrtól“, vagy csak a közelében akart lenni. Ebből tudtam meg, mennyire szeretik a tanítványai.

Milánnal is hosszú éveken át a legbensőségesebb barátságban élt. Tőle kapta a festő a legmegértőbb kritikát, s hogy milyen sokat adott Gyurka véleményére és tanácsaira, az is bizonyítja, hogy amikor életművének java termését kellett kiválogatnia és megszerkeszteni a monográfiáját, Gyurka volt a döntőbíró, ő mondta ki mindig az utolsó szót.

A vég nélküli irodalmi vitákban is mindig utolsónak szólalt meg, mikor már elveszettek látszott az ügy, valamelyik kultúrfelelős a vonal „egyenestése“ ürügyén vagy pusztán fölényes szeszélyből akarta érvényesíteni a maga elképzelését. De akkor aztán olyan ügyesen, s még az időszerű frazeológiát is bőségesen használva fejtette ki a véleményét, hogy a hivatalos nagyság azt hihette, valóban neki van igazsága, holott Gyurka éppen az ellenkezőjét mondta.

Szeretett váratlanul betoppanni, s lehetőleg mindig olyankor, amikor az ember bajban volt s reménytelennek látta a helyzetét, ami velem elég gyakran előfordult. Sokszor nem egyedül jött, de vala-

milyen fontos személlyel, néha egész kocsirakomány néppel, s az mindig azt jelentette, hogy már nincsen semmi baj, lám, magad is érezheted, mennyire rendben van minden.

Pár év előtt nyáron Batinára jött két nagyon is számottevő barátunkkal. Tudtam, hogy ő hozta őket, s nem fordítva történt. Mégis azok kezdtek rá, Gyurkára mutatva: „Hát mit szölsz a professzor elvtárshoz?”

Láttam rajta, hogy boldog, ha nem is akarja mutatni, Tizenöt éven át nevelte az ifjúságot, a magyar tanárok nemzedékei mentek szét a Vajdaság különböző falvaiba és városaiba, s tanították tovább, amire ő tanította őket, természetes volt, hogy ő legyen a professzor. Ami azonban természetes, az nem mindig felel meg a formai és egyéb követelményeknek, s pár hét múlva kiderült, hogy számottevő barátaink nagyot tévedtek, s mi hiába ünnepeltük ott a diófa alatt, a Gyurka leendő címével és rangjával együtt, a derekas munka megérdemelt elismerését.

Erről a csalódásról csak hosszú hallgatások után és akkor is nagyon szűkszavúan ejtett el néhány szót később. „Majd többet rajzolk. És megcsinálom a Vajdaság bibliográfiáját. Tudod te, micsoda munka az?” És rajzolt, a bibliográfián dolgozott, beiratkozott diáknak a pesti egyetemre, s azonkívül is rengeteg gondja-baja volt még, de én minderről másoktól hallottam, ő ha eljött, sose beszélt arról, ami bántja.

„Nézd”, mondtam egyszer, amikor nagyon-nagyon elanyátlanodva ült át velem egy éjszakát, s szikkadt szemében nemcsak fáradtságot láttam, de valami egészen mély, a csontja velejéig ható keserőséget is, és mivel ezen a kis vidéken alig van titkunk egymás előtt, munkánkban és helyzetünkben olyan emberközelségben élünk, így folytattam: „Nézd, engem nem a kíváncsiság hajt, de úgy érzem, húszéves barátságunk feljogosít arra, hogy őszinteséget várjak tőled. Mondd el, drága öregem, ami bánt. Rázd le magadról a kicsinyesség, a butaság rád tapadt kölönceit! Felejtsd el a megaláztatást, és hozd felszínre a művészetben mindazt, ami szorongat, győzd le azzal, hogy kivetítetted!”

Legyintett, bólogatott, szája torz mosolyba rándult és hallgatott. Húsz éve ismertem, és mindent megértettem abból a legyintésből, a hallgatásból, ahogy a pohárért nyúlt, a kávéért, ahogy rágyújtott, és messzire révedt aztán. Nem erőltettem tovább a dolgot. Tréfával ütöttem el azt is, amit addig mondtam, s így találkoztunk még néhányszor derűben és gondtalanságban, magunk előtt is megjátszva ezt a lát-
szatot.

Voltak emberek, akikhez bizalmasabb volt, akikhez meghittebb barátság fűzte, mint hozzám, de azt hiszem, igazán feltárukozni, legbensőbb személyes titkairól is vallani senki előtt se tudott. Mintha neki nem adatott volna meg az őszinteségnek az a kegyelme, amellyel az ember mások előtt is vállalja a kudarcot, a megbántottság nyomorult érzését, a megaláztatást, a csalódást. Talán még valahonnan a gyerekkorából hozta magával a tartózkodást, a zárkózottságot, mert akkor a szegénységéről kellett hallgatnia, és azt is szégyellni talán, hogy labdát szedett a tenispályán pár dinárért, gyakran vele egykorú, jómódú gyerekek után. És mennyi mindenről kellett hallgatnia később, mert szólni is reménytelen dolognak látszott.

De úgy tetszett végül, hogy a művészetben csakugyan feloldódik majd. És ha élete végén nem is tudtam vele mindenben egyéttérteni,

megértettem, hogy a hallgatása most már megszűnt, s bár egyelőre túlszűfoltan szakad ki belőle mindaz, amiért hallgatnia kellett, még az indulatait is érthetetlen módon, tőle szokatlan brutalitással vezette le, de úgy látszott, ezzel is legyőzte azt, ami oly sokáig fogva tartotta.

Utólag azzal csitítom a lelkiismeretemet ezért a kis tőle való eltávolodásért, hogy hiszen a viszonyainkban nem is érthettünk mindig egyet olyan kérdésekben sem, amíhez közös munkánk, múltunk és kinkinek a fejlődése kötődött és kötött össze bennünket is egymással. Nem mindig rajtunk múlott, hogy kiből mi lett, s a kényszerű sodródásban ki hova állt.

Összemelegedtünk volna mi biztosan megint, ő üzent is pár héttel a halála előtt, hogy kiállításra készül, nézzek el hozzá. Ebből tudtam meg, hogy legyőzte magában a hallgatást, s ami titok szorította, azt a győzelem érzésével akarja a képeiben megmutatni.

És aztán nemsokára örökre elhallgatott. . .